

*Макарець Ю. С.,**кандидат філологічних наук,**доцент кафедри української мови**Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*

ДЕРЖАВНА МОВНА ПОЛІТИКА НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена аналізу основних ознак державної мовної політики України в період незалежності. Забезпечення мовних інтересів суспільства належить до ключових питань національної безпеки держави. Тому вектор державних заходів щодо врегулювання мовних відносин різних суспільних груп є показником спрямування політики владної верхівки на зміцнення чи, навпаки, ослаблення держави шляхом збалансування чи розхитування ситуації у суспільстві. У мультинаціональних державах, до яких належить і Україна, врегулювання мовних відносин – завжди дражливе питання, адже має високий протестний потенціал, а нав'язані політиками уявлення про мовні конфлікти часом можуть призводити до проявів сепаратизму на мовному ґрунті. Тож уряд, встановлюючи законодавчо певний мовний режим, повинен враховувати як національні інтереси, так і потреби досягнення мовного балансу і задоволення мовних потреб різних груп населення. Мета цих заходів виходить далеко поза власне мовні межі, як і корені самих мовних конфліктів у суспільстві. Мовна політика – це зазвичай сфера боротьби національно орієнтованих політичних сил із тими, котрі відстоюють інтереси інших держав. Потужна політика росіянізації, яку протягом багатьох століть провадили Російська імперія та Радянський Союз щодо України, сьогоднішнє перебування України у сфері політичних інтересів Росії, спільні східнослов'янські корені та тривалі періоди спільної історії, активні міграції, штучні переселення і міжнаціональні шлюби, лінгвістична близькість української та російської мов і сформована змішана білінгвальна мова (суржик), прагнення України стати членом Європейського Союзу і через те – намагання дотримуватися стандартів Ради Європи (зокрема ратифікація Європейської хартії регіональних мов або мов меншин), маніпуляції мовним питанням у передвиборчій боротьбі – усе це формує унікальну мовну ситуацію України. У сфері державної мовної політики це відображається в чергуванні непослідовних спроб лібералізації державного регулювання мовних відносин, намагань закріпити російську мову як офіційну або регіональну на більшості території України або коротких періодів реукраїнізації окремих сфер суспільного життя.

Ключові слова: мовна політика, мовна ситуація, мовний конфлікт, мовні відносини, мовні інтереси, мовне законодавство.

Постановка проблеми. Протягом років незалежності одним із найгостріших в українській політиці залишається «мовне питання». Ця гострота не стільки продиктована проблемами суспільства, скільки спровокована боротьбою за владу різноспрямованих політичних сил. На основі соціологічних досліджень динаміки «мовного питання» в Україні, які тривали з 2000 р., А. Биченко зауважив: «Мовне питання ніколи не входило навіть до першої десятки найбільш важливих проблем, що турбують українців, при цьому в дискурсі політичних баталій

воно є найгострішим і найбільше мусується» [1]. Причина цього в тому, що фактично жоден уряд не зміг вирішити реальні економічні проблеми суспільства, провести ефективну медичну, судову чи освітню реформу або подолати корупцію, а мовне питання з його протестним потенціалом стало дієвим інструментом відволікання суспільної уваги. Попри те, що в Україні проживає понад 100 національностей, центроване воно навколо статусу російської мови порівняно з мовою українською, що відповідає боротьбі політичних сил за «західно-північну» і «східно-південну» електоральні групи. Вектор державної мовної політики залежно від того, яка політична сила приходила до влади, змінювався, а жодні заходи для запобігання нагнітання напруги навколо мовного питання в передвиборчий період вжиті не були. Сьогодні з огляду на внутрішні проблеми України та її геополітичні реалії та перспективи на часі аналіз основних рис її державної мовної політики періоду незалежності щодо націленості на реалізацію інтеграційного потенціалу української мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Твердження, що мова є чинником національної ідентичності та національної безпеки держави, поступово стає аксіомою, а питання ефективності мовної політики дедалі частіше привертає до себе пильну увагу науковців. Особливо це стосується молодих держав, для яких питання національної ідентичності та виходу із зони впливу колишнього колонізатора залишаються сейсмічно активною зоною. Україна в цьому відношенні становить особливий інтерес для науковців, оскільки її мовна ситуація є водночас «типовою й унікальною». «Типовою, оскільки <...> поєднує усі можливі лінгвістичні проблеми колишньої радянської Східної Європи, й унікальною, бо ніде більше, – окрім Білорусі, теперішній уряд якої придушує всі тенденції ренационалізації, – така велика кількість перешкод не стримує процесу національного творення» [2, с. 8]. Дослідженню мовної ситуації та політики України присвячені колективні монографії «Мовна політика та мовна ситуація в Україні: аналіз і рекомендації» (2008) та «Мовна ситуація в Україні: між конфліктом та консенсусом» (2008). Мовні проблеми України є предметом аналізу в працях Л. Масенко «Мова і політика» (1999), «Мова і суспільство: Постколоніальний вимір» (2004), «(У)мовна (У)країна» (2007), «Суржик: між мовою і язиком» (2011). Мовний вимір нації та держави досліджують також Р. Лозинський («Мовна ситуація в Україні (суспільно-географічний погляд)», 2008), Г. Євсєєва («Державна мовна політика та українська національна ідея», 2010), Я. Радевич-Винницький («Мова і нація: тези про місце і роль мови в національному відродженні України», 2003; «Двомовність в Україні: теорія, історія, мововживання», 2011), О. Рудь («Мовне питання як об'єкт маніпулятивних стратегій у сучасному українському політичному дискурсі»,

2012), О. Ткаченко («Українська мова: сьогодення й історична перспектива», 2014) та ін. Мовну політику України на окремих історичних етапах досліджувала О. Данилевська («Мова в революції та революція в мові: мовна політика Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР», 2016), цьому питанню присвячена й колективна праця «Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду» (2005). Політико-правові аспекти мовного питання досліджує С. Савойська («Мовно-політичний сепаратизм як фактор дестабілізації національної єдності українського суспільства в умовах пострадянської трансформації» (2011), «Мовно-комунікативна політика як специфічна область державної політики в поліетнічному соціумі: теоретико-історіологічний аналіз» (2013), «Мовна політика у сучасній Україні: деструктивні і конструктивні виміри» (2015)). Дисертаційні праці в галузях політології, права, державного управління йому присвятили Г. Панченко (2011), О. Сергєєва (2011), Ю. Чередунок (2011), Д. Грицяк (2012), О. Ялова (2012), О. Лопушанська (2013) та ін. [3, с. 38–39]. Однак динаміка політичного життя постійно дає нові дані для аналізу й потребує перегляду в їх світлі фактів попередніх років. Тож **метою статті** є з'ясування основних рис державної мовної політики України періоду незалежності: від 1991 р. і дотепер.

Виклад основного матеріалу. Державна мовна політика – визначальний чинник регулювання мовних відносин у суспільстві, що має вагомий вплив на розвиток літературного стандарту та мовної системи загалом. Визначальним для її формування мають бути запити суспільства, однак сьогодні у цьому чималу роль відіграє вектор інтересів владних політичних сил. Тому мовна політика України часткова і непослідовна, а мовна ситуація розбалансована на тлі протистояння української та російської мов. Причини цього варто шукати як в особливостях українського сьогодення, так і в історико-культурному вимірі. Тривалі періоди спільної історії українців і росіян, спільне східнослов'янське коріння, близькість культур зумовлює життєздатність міфу про «братні народи», а в плані лінгвістичному – важкість розпізнавання для багатьох мовців меж між українською та російською мовами, через що активно функціонує «схрещена мова» – суржик. Закономірність мовної ситуації України очевидна і з огляду на понад три з половиною століття політики русифікації, яку проводила щодо України спочатку Російська імперія, потім – Радянський Союз, та й сьогодні Російська Федерація під приводом захисту мовних прав російськомовного населення пильно стежить за мовною політикою України. Та особливо ускладнюють становище політичні маніпуляції мовним питанням, адже різні політичні сили охоче використовують його для мобілізації свого потенційного електорату. В. Кулик серед причин, що їх уможливають, чи не визначальне місце відводить двом: відсутності реальної відповідальності учасників політичних змагань за обіцянки виборцям і «слабкому» суспільству, яке дає змогу владі безкарно ігнорувати його проблеми і через що «не суспільство чи його частини висувають вимоги до держави, а радше політичні еліти використовують незадоволення людей державною політикою задля дискредитації та стримування своїх суперників» [2, с. 13].

Державна мова політика є виразом загальнополітичної орієнтації влади. Для України характерне її роздвоєння на західний і східний напрями з відповідним центруванням навколо української та російської мов. Мововжиток і мовна ідентичність – чинники, які дали змогу політичним силам, що боролися за владу,

поляризувати український електорат. Чергування періодів перебування при владі політичних сил, одні з яких обстоювали ідеї українізації, а інші мали на меті продовжити русифікацію населення, призвело до наростання дисбалансу і напруги навколо мовних відносин у суспільстві. Такі «мовнополітичні гойдалки» відбуваються протягом усього періоду незалежності України, і поступового амплітуда їх коливань наростає.

На думку Ю. Бестерс-Дільгер, мовна політика України протягом 1991–2009 рр. позначена, з одного боку, постійним прагненням України досягти збалансованості у питаннях українізації та захисту прав національних меншин, а з іншого – ускладненням творення української нації на основі української мови у зв'язку з наближенням до ЄС [2, с. 88–89]. Після 2009 р. ситуація дещо змінилася. Якщо доти дискусія навколо статусів української та російської мов не виходила за межі передвиборчих баталій, то з 2010 р. вона перейшла на новий рівень – розпочався процес зміни мовного законодавства.

Ще протягом п'яти років після проголошення незалежності України мовні відносини (як і відносини в багатьох інших сферах суспільного життя) регулювали радянські норми. На території нової держави й надалі діяла Конституція Української РСР 1978 р., яка закріплювала як державну мову українську, але в роботі державних, партійних, громадських органів, підприємств, установ і організацій дозволяла використовувати паралельно й інші національні мови, насамперед російську. Фактично це закріпило процес русифікації, що тривав усі попередні роки, протягом яких за українською ствердився статус слабко розвиненої і з 60-х рр. – «неперспективної». Як зазначає Л. Масенко, «в останнє десятиліття існування Радянського Союзу українські русисти уже могли звітувати партійному керівництву про успішне виконання всіх трьох настановчих завдань мовної політики, спланованої Москвою для УРСР ще на початку 1930-х рр. – усталення практики необмеженого впливу російської мови на українську і трактування відповідних процесів як «благотворних» для української, сформованості в українській мові за посередництва тієї ж російської лексичного фонду, спільного з мовами інших республік, і запозичення численних інтернаціоналізмів» [4, с. 25].

У 1989 р. ухвалений закон «Про мови в Українській РСР», який залишався чинним до 2012 р. Він передбачав, що державною мовою УРСР є українська і що держава має створити громадянам необхідні умови для поглибленого оволодіння нею. Однак у преамбулі закріплено, що хоча українській через важливу роль, яку вона відіграє у «всебічному розвитку духовних творчих сил українського народу», і наданий статус державної, однак російська – мова міжнаціонального спілкування народів Союзу, а тому УРСР має забезпечити вільне користування нею [5]. За таких умов на час проголошення Україною незалежності фактично в усіх публічних сферах життя суспільства переважала російська мова.

Першого президента України Леоніда Кравчука (1991–1994) його політичні опоненти зображували як агресивного українізатора, однак політику українізації він здійснював тільки в галузі освіти, не приділяючи достатньо уваги іншим сферам суспільного життя. Освітня реформа 1998 р. та низка виданих радянським урядом нормативно-правових актів закріпили становище російської мови у школах союзних республік, зробивши її фактично панівною. За Л. Кравчука кількість україномовних шкіл була збільшена, аби відповідати відсотку етніч-

них українців (72,7 згідно з переписом 1989 р.). Це викликало опір на Сході та Півдні України, де такі заходи були розцінені як примусова українізація. Подібні заходи досі залишаються основними реакціями в цих регіонах на будь-які реальні прояви підтримки української мови. Проте варто відзначити, що ці питання піднімають саме політики, аби спровокувати на цьому ґрунті конфлікти.

Хоча за президенства Л. Кравчука офіційна статистика засвідчила зростання ролі української мови в освіті й навіть її домінування, однак освітній простір насправді залишився двомовним, українсько-російським. Засоби масової інформації, перебуваючи за межами його інтересів, і далі зазнавали русифікації, як і решта публічних сфер використання мови. Не було змінено й успадковане з радянських часів мовне законодавство, норми якого були націлені на закріплення досягнень політики асиміляції та її поглиблення.

У 1994 р. на тлі наростання економічної кризи в Україні відбулися дострокові президентські вибори, на яких переміг Леонід Кучма (1994–2005). Як відзначає Ю. Бестерс-Дільгер, саме під час його передвиборчої кампанії вперше була розіграна «російська карта». Користуючись незадоволенням частини населення українізацією освіти, він зробив одним із пунктів своєї програми гасло про захист російської мови і надання їй статусу офіційної: «Кучма одночасно сигналізував повернення до ідеї «одна нація – дві мови», яку сьогодні не випадково в модифікованій формі «дві мови – один народ» можна побачити у програмі Партії регіонів» [6, с. 90]. Державна мовна політика України за його президенства була неоднозначною. Своєї передвиборчої обіцянки надати офіційний статус російській мові він не виконав, але, заговоривши про це, сприяв наростанню обертів дискусії щодо статусів української та російської мов. 1996 р. була прийнята Конституція України, у ст. 10 якої українська мова проголошена державною, але мовне законодавство залишилося незмінним, і реальні важелі захисту статусу української мови не з'явилися. У 1998 р. Л. Кучма підписав Закон України «Про кінематографію», за яким фільми для вітчизняного кінопрокату потрібно було синхронізувати українською або показувати з українськими субтитрами, але контролю за його виконанням не було, тому його фактично й не реалізували.

Напередодні виборів 1999 р. Л. Кучма знову вдався до теми впровадження другої офіційної мови та навіть дозволив складати іспити до вищих навчальних закладів російською. Підігріта передвиборчими обіцянками, з новою силою розгорілася дискусія про офіційну двомовність, у зв'язку з чим народні депутати звернулися до Конституційного Суду України з проханням розтлумачити зміст ст. 10 Конституції. КСУ роз'яснив, що офіційна та державна мова є поняттями тотожними, і згідно з конституційною нормою державна мова в Україні тільки одна. Однак під час другого терміну президенства Л. Кучми у 2003 р. була ратифікована Європейська хартія регіональних мов і мов меншин, яка надалі стала чинником ще більшого розбалансування мовної ситуації в державі. Можливість неоднозначного тлумачення її норм і віднесення до мов, котрі потребують захисту і підтримки, російської фактично відкрили шлях для пізнішого проголошення російської як регіональної офіційної мови на значній частині території України. Водночас у 2003 р. було затверджено Державну програму розвитку і функціонування української мови на 2004–2010 рр.

Протягом цього періоду було створено кілька урядових органів із мовних питань. Наприкінці 90-х рр. при Державному комітеті у справах національностей і міграції діяв мовний департамент, який був центральним органом виконавчої влади з мовної політики. Серед його завдань були підготовка пропозицій щодо формування державної мовної політики, координація діяльності органів виконавчої влади щодо етномовного розвитку України, координація роботи та контролю за проведенням мовної політики та загалом – зміцнення позицій української мови як державної та забезпечення оптимального співвідношення функціонування державної мови та мов національних меншин України тощо [7]. У 2000 р. у зв'язку з проведенням адміністративної реформи Комітет був ліквідований. Замість мовного департаменту в структурі Секретаріату Кабінету Міністрів створили сектор моніторингу мовної та національної політики і релігій, який проіснував менше року. Протягом 1997–2001 рр. при Президентові України існувала Рада з питань мовної політики – консультативно-дорадчий орган, що мав сприяти розробленню пропозицій щодо мовної політики та створенню умов для ефективного функціонування державної мови в різних сферах суспільного життя [8]. У квітні 2001 р. Л. Кучма видав указ, у якому відповідальність за здійснення державної мовної політики була покладена на Державний комітет інформаційної політики, телебачення і радіомовлення України, при якому мав бути створений Департамент мовної політики, та реалізовано це було лише у серпні 2003 р. Намагання створити урядовий орган, який би опікувався справами державної мовної політики, свідчить про усвідомлення актуальності цього питання і є, безумовно, важливим для здійснення ефективного регулювання мовної ситуації в державі. Але постійні реорганізації та переформатування, короткі терміни існування аж ніяк не сприяли ефективному виконанню ними задекларованих завдань.

Державна мовна політика цього періоду суттєво не змінила мовну ситуацію в державі на користь української. Хоч переважна більшість українських школярів і ходили до шкіл з українською мовою навчання, але освітній простір залишався білінгвальним. Спроби зміни ситуації в ЗМІ були зроблені тільки в 2000-х, коли напередодні нових виборів очільник Національної ради з питань телебачення і радіомовлення заявив, що нові ліцензії отримають тільки станції, котрі транслюватимуть українською. Ця заява так і не була реалізована, але про засоби масової інформації нарешті заговорили в контексті мовного регулювання. Характерно, що проти різкої українізації ЗМІ одним із перших виступив саме Л. Кучма, заявивши, що це суперечить ст. 10 Конституції України, яка гарантує вільний розвиток і функціонування російської мови. Загалом тогочасна державна мовна політика позначена тільки спорадичними виявами підтримки української мови, що супроводжувалися постійним наголошенням на дотриманні прав і російськомовного населення.

Радянський мовний закон продовжував діяти і за президентства В. Ющенка (2005–2010). Хоча політичні опоненти і звинувачували його в агресивній політиці українізації, однак насправді абсолютний україноцентризм був для нього неможливий хоча б через виразну орієнтованість на ЄС, що означала необхідність дотримання стандартів Ради Європи, зокрема норм ратифікованої Європейської хартії регіональних мов. Україна мала виконувати зобов'язання щодо підтримки 13 мов

меншин, серед яких і російська. У 2006 р. був підписаний Універсал національної єдності, відповідно до якого держава, зокрема, мала забезпечити «всесторонній розвиток і функціонування української мови як державної та мови офіційного спілкування у всіх сферах суспільного життя на всій території України – як основи самоідентифікації народу і держави» [9]. Водночас для уникнення напруги в суспільстві та під тиском представників Партії регіонів було гарантоване кожному громадянину право вільно використовувати «в усіх життєвих потребах» російську чи іншу рідну мову «відповідно до Конституції України та Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» [9].

Європейська хартія регіональних мов або мов меншин набрала чинності в Україні в 2006 р. і відтоді стала основним аргументом противників зміцнення статусу української мови в Україні. Навесні та влітку 2006 р. деякі районні, міські й обласні ради Сходу та Півдня України, посилаючись на ратифікацію Хартії, вимагали визнання російської мови регіональною, а Запорізька обласна рада ухвалила рішення про визнання російської регіональною в області, не дочекавшись навіть, поки закон про ратифікацію набуде чинності. У 2007 р. був поданий перший звіт комітету експертів Комітету міністрів Ради Європи про виконання Хартії. У відповіді Комітету було зазначено, що лінгвістичний ландшафт України унікальний, оскільки російську мову, яка не є державною, використовує значна частина населення, зокрема і частина українців за національністю та представників інших національних меншин. Українські органи влади обов'язково мають враховувати цей чинник, імплементуючи положення Хартії – документа, націленого на захист загрожених мов [10]. Також була підкреслена і потреба зміни застарілого мовного законодавства. Однак зауваження Комітету враховані не були, Хартія натомість була використана для поглиблення розколу держави на підставі мовного поділу. Ідею про «російськомовний Схід і україномовний Захід» послідовно нав'язували суспільству, аби поляризувати електорат.

До позитивних зрушень цього періоду варто віднести те, що нарешті була звернена увага на мову засобів масової інформації – одного з дієвих інструментів впливу на свідомість суспільства, а «це поле набагато важче обробляти мовно-політичними заходами, ніж державну систему освіти, оскільки можливості втручання держави є набагато слабшими і справа доходить до зіткнення з приватними господарчими інтересами» [6, с. 91]. Але відповідно до ратифікованої в 2008 р. Європейської конвенції про трансграничне телебачення Україна не мала перешкоджати медіа, які перетинають кордон, а отже, фактично залишалася без засобів протидії потужній російській медійній пропаганді.

Центральним органом виконавчої влади у галузі реалізації державної мовної політики з вересня 2005 р. стало Міністерство культури і туризму України, при якому був створений мовний сектор. В указі Президента України «Про деякі питання розвитку державної мовної політики» (2008) було передбачено створення Спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань державної мовної політики, який, проте, так і не був створений. У цьому ж нормативному акті Кабінет Міністрів України був зобов'язаний «вживати заходів щодо неухильного додержання вимог законодавства про мови посадовими і службовими особами органів виконавчої влади під час виконання ними службових обов'язків» [11]. Однак і ця вимога не була реалізована.

На виборах 2010 р. знову перемогла політична сила з протилежним вектором загальнонаціональної політики, мовної зокрема. За президентства В. Януковича (2010–2014) відбувся перехід від несміливих спроб українізації до офіційного закріплення двомовності. Будь-яка державна підтримка української мови фактично була припинена. У Законі України «Про державний бюджет України на 2011 рік» витрати на «забезпечення розвитку та застосування української мови» були скорочені майже в 4 рази, а з наступного року ця стаття взагалі зникла з бюджету. Натомість у бюджеті на 2013 р. у понад 10 разів були збільшені витрати на «заходи з реалізації Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» [12]. Показово, що почалися зміни чи не з єдиної більш-менш українізованої сфери – освіти. Майже одразу після інавгурації тодішній очільник Міністерства освіти і науки Д. Табачник звернувся до нового Президента України з пропозицією скасувати указ його попередника «Про Концепцію державної мовної політики», щоб доопрацювати його відповідно до ратифікованих міжнародно-правових документів [13]. А вже у 2011 р. Д. Табачник зробив спробу без попереднього громадського обговорення провести Концепцію мовної освіти в Україні, що мала дозволити вільно обирати мову навчання. І хоч законодавчих наслідків ці спроби не мали, вони ознаменували зміну напрямку державної мовної політики.

Саме тоді розпочалася активна підготовка до зміни мовного законодавства. Якщо раніше мовні законопроекти, зареєстровані у Верховній Раді, не ставали об'єктами жвавих обговорень, то поданий у 2010 р. до Верховної Ради України законопроект «Про мови в Україні» набув чималого суспільного резонансу завдяки широко тиражованим політичним гаслам про необхідність захисту прав російськомовних громадян. Про гостру реакцію суспільства на запропоновану модель регулювання мовних відносин у державі та проголошення «українсько-російської двомовності, що склалася історично, важливим надбанням Українського народу, потужним чинником консолідації багатонаціонального українського суспільства» свідчить кількмісячний мовний майдан, який зібрався під стінами Українського дому з вимогою не розглядати документ. Тоді опозиція подавала і свої законопроекти, наприклад, «Про функціонування української мови як державної та порядок застосування інших мов в Україні», але вони так і не були розглянуті у сесійній залі.

Розуміючи, що прийняття законопроекту «Про мови в Україні» значно похитне позиції української мови, тодішній Голова Верховної Ради України В. Литвин відправив його на перевірку Високому Комісару ОБСЄ з питань національних меншин К. Воллебеку та Венеціанській комісії. У відповіді К. Воллебека було відзначено, що прийняття такого закону лише збільшить напругу між носіями різних мов і поглибить мовний розкол держави [14]. У висновку Робочої групи Венеціанської комісії було зауважено, що документ не враховує реальну мовну ситуацію, яку характеризує домінування російської мови [15]. Українські наукові інституції, котрим законопроект був поданий на розгляд (Інститут української мови, Інститут мовознавства ім. О. Потебні, Інститут політичних та етнологічних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України, Академія наук вищої школи України та ін.), назвали закон таким, що суперечить ст. 10 Конституції, надаючи непропорційно велику підтримку російській мові. Законопроект зняли з розгляду в 2011 р., натомість був зареєстрований дещо змінений його варіант – законопроект «Про засади державної мовної політики», який і був прийнятий у 2012 р. Одразу

після цього визнали регіональною: російську – Одеські обласна та міська ради, Харківська, Херсонська, Миколаївська, Запорізька, Севастопольська, Дніпропетровська і Луганська міські ради, Краснолуцька міська рада (Луганська область), Запорізька, Донецька, Херсонська, Миколаївська та Дніпропетровська обласні ради; угорську – м. Берегове (Закарпаття); молдовську (румунську) – с. Тарасівці (Чернівецька обл.), с. Біла Церква (Закарпаття). Це відбулося попри те, що вирішення подібних питань не належить до компетенції органів самоврядування, і повністю реалізувало застереження Венеціанської комісії щодо можливих наслідків невизначеності поняття «регіон» у законі.

Наприкінці лютого 2014 р., коли обов'язки Президента України виконував Голова Верховної Ради України О. Турчинов, парламент прийняв закон «Про визнання таким, що втратив чинність, Закону України «Про засади державної мовної політики», який, однак, підписаний не був, аби уникнути можливих заворушень серед частини російськомовного населення. У квітні 2014 р. Голова ВР України О. Турчинов і Прем'єр-міністр А. Яценюк виступили зі спільною заявою про «закріплення спеціального статусу для російської мови і захист цієї мови», однак після того протягом кількох років (уже за президентства П. Порошенка (2014–2019)) влада намагалася уникати будь-яких втручань у мовну ситуацію, що могли би спровокувати суспільні протести.

У 2015 р. Указом Президента України була створена Рада з питань національної єдності, на яку було покладено й обов'язки напрацювання пропозицій щодо державної мовної політики. Про мовне ж законодавство голосно заговорили тільки в 2016 р., коли за поданням народних депутатів Конституційний Суд України відкрив провадження щодо неконституційності Закону України «Про засади державної мовної політики». Розгляд справи тривав до 2018 р., коли закон визнали неконституційним через порушення процедури ухвалення.

У 2016–2018 рр. була прийнята низка законів, спрямованих на зміцнення статусу української мови у сфері засобів масової інформації та освіти. У 2016 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про телебачення і радіомовлення» (щодо частини пісень державною мовою в музичних радіопрограмах і радіопередачах)», яким впроваджені квоти на частину україномовного продукту на радіо та на ведення радіопрограм державною мовою. У 2017 р. набрав чинності Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо мови аудіовізуальних (електронних) засобів масової інформації», що встановив квоти на україномовний продукт на телебаченні. Хоча ці кроки й не вирішили остаточно питання двомовності телеканалів і радіостанцій, однак значно збільшили частку української мови в ефірі [12]. Цього ж року набрав чинності новий Закон України «Про освіту», який закріпив українську як мову освітнього процесу. Попри гостру реакцію на цю норму Угорщини, Румунії й Молдови, котрі заявили, що вона порушує права національних меншин, Венеційська комісія схвалила документ, зауваживши тільки про потребу продовжити перехідний період.

Після визнання мовного закону 2012 р. неконституційним у галузі регулювання мовних відносин фактично утворився правовий вакуум, оскільки, крім ст. 10 Конституції, цю складну сферу соціальних відносин не регулював жоден документ. Така ситуація зберігалася до 2019 р., коли був прийнятий і підписаний Президентом України П. Порошенком Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної».

Висновки. Після століть політики русифікації тільки послідовна державна мовна політика могла б оздоровити мовну ситуацію в Україні й допомогти українській мові зреалізувати її інтеграційний потенціал. Натомість протягом усього часу незалежності вектор державного регулювання мовних відносин постійно змінювався, чергувалися непослідовні спроби його лібералізації, намагання закріпити російську як офіційну мову регіонів і короткі періоди реукраїнізації окремих сфер суспільного життя. Мовне питання в Україні із соціального перетворилося на переважно політичне, тому державна мовна політика змінювалася залежно не від запитів суспільства, а від зовнішньополітичних орієнтирів політичних сил, які перебували при владі. Його гострота зумовлена постійними політичними маніпуляціями навколо статусу української та російської мов через усвідомлення високого протестного потенціалу цього питання та його здатність поляризувати суспільство. Протягом останніх років незалежності України була прийнята законодавча база, що дала би змогу поступово зміцнити статус української мови та закріпити її в усіх публічних сферах суспільного життя і стала б основою для формування ситуації, сприятливої для розвитку української мови.

Подальші пошуки можуть бути спрямовані на дослідження європейських моделей мовного регулювання з погляду можливості їх застосування в Україні.

Література:

1. Блохтур А. Українська мова за роки незалежності. URL: <https://glavcom.ua/publications/115102-ukrajinska-mova-za-roki-nezalezhnosti.html> (дата звернення: 22.08.2019/)
2. Мовна політика та мовна ситуація в Україні: Аналіз і рекомендації. Київ : ВД «Києво-Могилянська академія», 2008. 363 с.
3. Макарець Ю.С. Мовний вимір національної безпеки України. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2017. Вип. 68. С. 37–44.
4. Масенко Л. Мовна політика в УРСР: історія лінгвоциду. *Українська мова у XX сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали*. Київ : ВД «Києво-Могилянська академія», 2005. С. 5–38.
5. Про мови в Українській РСР : Закон Української Соціалістичної Радянської Республіки від 28 жовтня 1989 р. № 8312-XI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=254%EA%2F96-%E2%F0> (дата звернення: 22.08.2019).
6. Бестерс-Дільгер Ю. Українська мовна політика з 1991 по 2009 рік: погляд ззовні. *Мова і суспільство* : збірник наукових праць. Львів : ВЦ Львівського національного університету імені Івана Франка, 2010. Вип. 1. С. 88–94.
7. Про Положення про Державний комітет України у справах національностей та міграції : указ Президента України від 28 жовтня 1996 р. № 1001/96. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1001/96> (дата звернення: 22.08.2019).
8. Про Раду з питань мовної політики : указ Президента України від 28 жовтня 1996 р. № 1001/96. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/card/1001/96> (дата звернення: 22.08.2019).
9. Універсал національної єдності від 03 серпня 2006 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0010100-06> (дата звернення: 22.08.2019).
10. Застосування Хартії в Україні : Перший цикл моніторингу. URL: <https://www.coe.int/en/web/european-charter-regional-or-minority-languages/reports-and-recommendations#%2228993157%22:23> (дата звернення: 22.08.2019).
11. Про деякі питання розвитку державної мовної політики : Указ Президента України від 20 лютого 2008 р. № 146/2008. URL: <https://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/146/2008> (дата звернення: 22.08.2019).

12. Makarets I. Legislative regulation of linguistic relationships in Ukraine. *Actual Issues of Ukrainian Linguistics: Theory and Practice*. 2019. Vol. 38. P. 127–144.
13. Марусик Т. Державна мовна політика в Україні останнього десятиліття. URL: <http://language-policy.info/2015/05/taras-marusyk-derzhavna-movna-polityka-v-ukrajini-ostannoho-desyatylyttya/> (дата звернення: 22.08.2019).
14. Верховний комісар ОБСЄ у справах національних меншин. Оцінка та рекомендації щодо законопроекту «Про мови в Україні». URL: <http://news.ligazakon.ua/news/2011/1/20/36476.html> (дата звернення: 22.08.2019).
15. Opinion on the Draft Law on Languages in Ukraine. Adopted by the Venice Commission at its 86th Plenary Session (Venice, 25–26 March 2011). URL: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)047-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)047-e) (дата звернення: 22.08.2019).

Makarets I. State language policy of independent Ukraine

Summary. The article focuses on the actual facts of language policy of independent Ukraine. Providing language interests of society is one of the key issues of national security. Therefore, the vector of state measures, which are aimed at regulation of language relations of different social groups, is an indicator of directing of the government policy to strengthen or vice versa weakening the state by balancing or loosening language situation in the society. In multinational states, to which Ukraine belongs, settling language relations always remains one of the tense question, and conflicts between representatives of different language groups may develop into language separatism. So government when legislatively settles

language mode and takes action for supporting certain language must keep in mind national interests as well as reaching balance in language situation and meeting language needs of different population groups. So the goal of state measures aimed at regulation of language relations is far beyond purely linguistic borders as well as the roots of the language conflicts themselves. Language policy is usually the field of struggle of nationally oriented political forces with those which defend interests of other states. Ukraine is a clear confirmation of this. Powerful policy of Russification, which was experienced by Ukraine for several centuries under the Russian Empire and the Soviet Union, today's stay of Ukraine in the sphere of political interests of the Russian Federation, common Eastern Slavic roots and long periods of shared history, active migration, artificial resettlement and inter-ethnic marriages, linguistic closeness of Ukrainian and Russian languages and formed mixed bilingual language (surzhik), Ukraine's aspiration to become a member of the EU and therefore – efforts to comply with the Council of Europe standards (in particular ratification of The European Charter for Regional or Minority Languages), manipulation of the language issue in the election campaigns – that is what forms a unique language situation of Ukraine. In the field of state language policy, it correlates with alternate of in consistent attempts to liberalize state regulation of language relations, efforts to proclaim Russian as an official or regional language in most of Ukraine, and short periods of re-Ukrainianization of certain spheres of public life.

Key words: language policy, language situation, language conflict, language relations, language interests, language legislation.